

نقش مهارت‌های اجتماعی در زمینه سازی برای اشتغال

ظریف کوزه گر / کارشناس روان‌شناسی کودکان استثنایی

چکیده

باشد می‌بایست آموزش حرفه‌ای و شغلی در سطح ساده‌تر و یکنواخت‌تری انجام گیرد. یکی از اهداف آموزشی افراد کم توان ذهنی آموزش پذیر یعنی کفایت اقتصادی آنهاست که بیشتر به سازگاری شخصی و اجتماعی آنان بستگی دارد.

تحصیل تجارب و مهارت‌های شغلی و حرفه‌ای جهت خود کفایی اقتصادی قبل از سازگاری اجتماعی و برخورداری از سلامت عاطفی و روابط مفید و مؤثر در محیط کار بسیار دشوار خواهد بود. هنگامی که افراد کم توان ذهنی به درستی آموزش دیده و کمک‌های برنامه‌ریزی شده دقیقی به آنها ارایه می‌شود، ظرفیت یادگیری، انجام کار و زندگی کردن آنها افزایش پیدا می‌کند (یاتون، جمیز. آ به نقل از رونقی، سیمین، ۱۳۷۶).

یکی از کلیدهای نیل دانش آموزان کم توان ذهنی به انتقالی موفق از دبیرستان به بازار کار میزان توسعه‌ی مهارت‌های اجتماعی مناسب است چنین مهارت‌هایی به ایشان امکان می‌دهد به ایجاد دوستی‌های اجتماعی معنی‌دار و پایا پردازند (بی، دانیل، به نقل از ماهر، ۱۳۷۱).

مهارت‌های اجتماعی به رفتارهای آموخته شده و مورد قبول جامعه اطلاق می‌شود. رفتارهایی که شخص می‌تواند به واسطه آنها با دیگران به نحوی ارتباط متقابل برقرار کند که به بروز پاسخ‌های مثبت و پرهیز از پاسخ‌های منفی بیانجامد (کارتلیج، جی به نقل از نظری نژاد، ۱۳۷۵).

یکی از اهداف عمده آموزش و پرورش دانش آموزان کم توان ذهنی ایجاد سازگاری اجتماعی است. در این راستا آموزش مهارت‌های اجتماعی فرد را قادر می‌سازد تا با انجام رفتارهای مورد قبول جامعه به نحو شایسته با دیگران ارتباط متقابل برقرار نماید. لازمه‌ی انتقال موفق فارغ‌التحصیلان کم توان ذهنی از مدرسه به بازار کار، میزان توسعه‌ی مهارت‌های اجتماعی آنهاست. در این مقاله سعی شده است تا ضمن ارایه‌ی فهرستی از مهارت‌های اجتماعی که برای کودکان کم توان ذهنی ضروریست شیوه‌های آموزش و سنجش آنها ارایه شود.

مقدمه

احساس مسئولیت و ایفای وظایف لازمه اولیه زندگی و فعالیت فردی و اجتماعی است. لازم و ضروری است که اولیاء و مربیان کودکان استثنایی علی‌رغم نارسایی‌های جسمی و ذهنی کودکان آنان را به مسئولیت اجتماعی خود آگاه نمایند. هدف نهایی از سازگاری اجتماعی کم توان ذهنی داشتن کفایت و توان زندگی اجتماعی و توانایی زندگی در جامعه است. لازم است به دانش آموزان با توجه به رشد ذهنی و توانایی سازگاری آنان آموزش داده و به تناسب تجارب مختلف رفتار و فعالیت‌های اجتماعی را فراهم آورد هر قدر کم توان ذهنی بیشتر

یکی از هدف‌های عمده‌ی آموزش و پرورش دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی ایجاد سازگاری اجتماعی است این سازگاری عبارتست از توانایی فرد در سازش یافتن با موقعیت‌ها بدون نظارت و رهبری دیگران، برای رسیدن به سازگاری اجتماعی کودک باید دارای مهارت‌های اجتماعی باشد.

قصه و کتاب به طور اخص ابزارهای مؤثری برای آموزش مهارت‌های اجتماعی به شمار می‌آیند. زیرا الگوهای آنها دارای بعد و عمق بیشتری است

بزرگسالی بیاموزند.
۲. وضعیت استخدامی افراد کم‌توان ذهنی آموزش پذیر نشان می‌دهد که حدود ۸۰ درصد از آنان بتدریج با مشاغل از نوع نیمه مهارتی و ساده سازگار می‌شوند و از نظر مادی به صورت خودکفا یا نیمه مستقل خود را اداره می‌کنند.

۳. شکست این گونه افراد در مشاغل ساده بیشتر به ویژگی‌های شخصی و روابط اجتماعی آنان بستگی دارد (سیف نراقی، مریم، نادری، عزت‌اله، ۱۳۸۵).

فهرستی از مهارت‌های اجتماعی

آموزش مهارت اجتماعی به معنای کمک به کودکان در ترک برخی رفتارها و انتخاب رفتارهای پسندیده‌تر می‌باشد قبل از شروع آموزش مهارت‌های اجتماعی باید این امر روشن شود که چه مهارت‌هایی برای آموزش کودکان حائز اهمیت است. در تعیین این مهارت‌ها باید چند نکته را مشخص کرد، از جمله مرحله رشد کودک که در سرعت بخشیدن یا به تأخیر انداختن آموزش کسب مهارت مؤثر است. انتخاب مهارت‌های اجتماعی مناسب آموزش را می‌توان براساس فهرست‌هایی از رفتار اجتماعی که بسیاری از آنها در برنامه‌های آموزش اجتماعی منظور می‌شوند قرار داد (کارتلیج، جی به نقل از نظری نژاد، ۱۳۷۵).

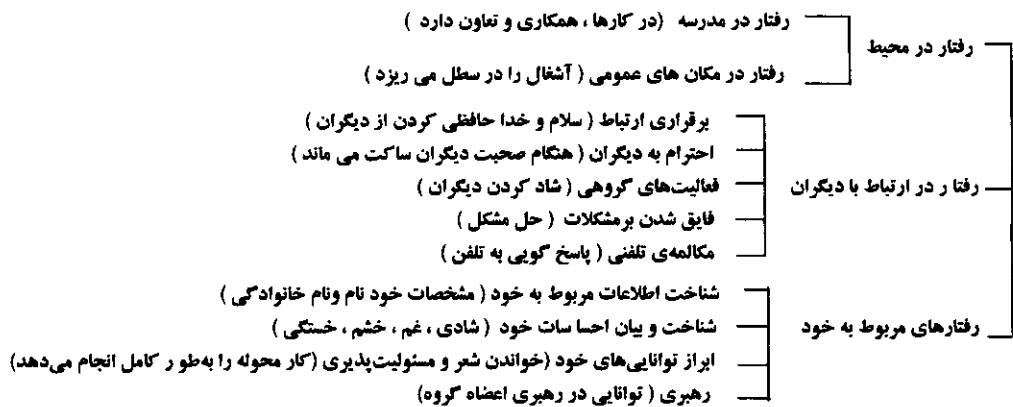
فهرست حاضر مجموعه‌ای از مهارت‌هایی است که برای کودکان کم‌توان ذهنی ضروری به نظر می‌رسد که شامل سه مقوله‌ی اصلی - رفتار در محیط، رفتار با دیگران - رفتار در ارتباط با خود و دوازده زیر مقوله است (پور جلال، فریبا و همکاران، ۱۳۷۹).

یکی از شاخص‌ها در مورد نحوه‌ی سازگار شدن بزرگسالان دچار کم‌توانی ذهنی یا جریان جامعه، سازگاری شغلی است. به طور کلی پذیرفته شده است که با تعلیم و تربیت مناسب، بسیاری از افراد دچار کم‌توان ذهنی قادر به حفظ شغل‌اند. وقتی شکست‌های شغلی رخ می‌دهد، آن شکست‌ها بیشتر به عوامل شخصیتی و اجتماعی نسبت داده می‌شود. تا به عدم صلاحیت، علاوه بر حفظ شغل شخص کم‌توان ذهنی نیازمند کسب برخی مهارت‌های مربوط به بقای اجتماعی است (بی، دانیل، به نقل از ماهر، ۱۳۷۱).

مطالعه کودکانی که در مدرسه دارای کم‌توان ذهنی خفیف تشخیص داده شدند، نشان می‌دهد که آنان در بزرگسالی توانسته‌اند شغلی به دست آورند و حد اقل تطابق لازم را با آن شغل داشته باشند.

یافته‌های مطالعات انجام شده در زمینه سازگاری شغلی، به طور خلاصه چنین است:

۱. افراد کم‌توان ذهنی آموزش‌پذیر می‌توانند انجام کارهای ساده و نیمه مهارتی را در سطح

راه های آموزش مهارت های اجتماعی

مشاهده ی دیگران و تقلید رفتارهای آنها می آموزند اگر مطمئن نباشیم چگونه باید رفتار کرده یا در برخی موقعیت های شغلی و اجتماعی چگونه عمل کنیم، دیگران را مشاهده کرده و رفتارهایی را که فکر می کنیم برای آن موقعیت مناسب اند، تقلید می کنیم. معلمان می توانند بر گرایش دانش آموزان به ویژه از طریق مشاهده و با تدارک مدل و نمایشات مناسب اثر بگذارند یادگیری مشاهده ای متضمن چیزی بیشتر از مدیریت وابسته ی رویدادهای محیطی است رفتارها از طریق تقلید^۱، مشاهده^۲ کنترل شده و توسط برخی از کنترل های واسطه ای^۳ آموخته می شوند.

مدل سازی فرایندی است متضمن یک عمل هم تاسازی روان شناختی و شکلی از یادگیری مشاهده ای است در این فرایند رفتار فرد یا گروه (مدل) به عنوان محرکی برای رفتارهای مشابه از سوی فرد دیگری عمل می کند که کارکرد مدل را مشاهده می کند. مدل سازی مستلزم یک فرایند نمادین است که مشاهده گر طی آن جنبه های کلیدی کنش مدل را متنوع کرده و آن رمز گذاری شناختی، می کند فرایندهای شناختی نقش مهمی در این بازنمای نمادین کنش دارند و به مشاهده گر فرصت

مؤثرترین شکل آموزشی مهارت های اجتماعی زمانی است که آموزش به طور منظم انجام شود. مقدار زمانی که برای هر جلسه در نظر گرفته می شود به میزان رشد کودکان بستگی دارد. عامل مهم دیگر تعداد جلساتی است که برای آموزش مهارت های اجتماعی در برنامه منظور می شود تردیدی نیست که میان پیشرفت در مهارت های اجتماعی و مقدار آموزش اعمال شده رابطه ای وجود دارد. به کمک مصاحبه می توان در عمل تا حدی که کودک قادر به درک مشکلات برخورد های میان فردی خویش باشد و درباره آنها با او صحبت کند. مبنایی برای آموزش مهارت های اجتماعی ایجاد کرد و از آن طریق انگیزش کودک را افزایش داد. مصاحبه شاید ساده ترین راه برای جمع آوری اطلاعات مربوط به ارزیابی باشد (کارتلج، جی، به نقل از ماهر، ۱۳۷۵).

مدل سازی

بخش عمده ای از یادگیری کودکان از طریق مشاهده کسب می شود. کودکان در اوان زندگی زبان و دیگر مهارت های اساسی را از طریق

می دهند جنبه های اصلی کنش مدل را تعبیر و تفسیر کرده و بازسازی نماید .

مدل سازی پیش از عمل تقلید است. مدل سازی به پاسخی منجر می شود که بر پایه حالات ادراک شناختی، برانگیختگی فرد و شرایط محیطی استوار است. برای مثال امکان دارد علی رفتار مسئله گشایی دانش آموز دیگری را مشاهده کند که از سوی معلم به خاطر انجام تکلیف تشویق می شود آنچه علی در این زمینه یاد می گیرد منوط است به :

۱. جنبه هایی از این فرایند است که مورد توجه قرار گرفته و

۲. تعبیر و تفسیر او از مورد مشاهده است .

در آموزش مهارت های اجتماعی، مدل سازی از طریق نمایش فیلم، ضبط و صوت ویدئو یا نمایش زنده مهارت هایی که باید کسب شوند انجام می گیرد. به طور کلی، مطالعات مربوط به استفاده از مدل سازی دال بر تمرین خشی بالقوه آن در توسعه و ارتقاء رفتارهای اجتماع پسند است. نمایش طیف وسیعی از رفتارها جهت تسهیل مجموعه ای از پاسخ ها و تدارک فرصت برای دانش آموزان جهت تمرین رفتارهایی که مشاهده می کنند، افزایش داد (کله، پیترو چان، لورنا به نقل ماهر، ۱۳۷۲).

کاربست های تکنیک های مدل سازی در آموزش
از روش های مدل سازی می توان در آموزش انواع مختلف مهارت های تحصیلی، رفتارهای اجتماعی، آموزش استفاده از تلفن، رفتارهای غذا خوری و مهارت های تعامل اجتماعی، پیروی از دستورالعمل ها و کنترل - خود استفاده بسیار نمود.

مهارت های اجتماعی

بسیاری از مهارت های اجتماعی از طریق یادگیری مشاهده ای کسب می شوند. مهارت های اجتماعی

معمولاً به عنوان مجموعه ای از رفتارهای بین شخصی پیچیده تعریف می شوند. گرشام مهارت های اجتماعی را چنین تعریف می کند:

۱. رفتارهای بین شخصی (مهارت های گفتگو، مهارت های همکاری و رفتارهای اجابت)
۲. رفتارهای مربوط به خود (بیان احساسات، رفتارهای اخلاقی، نگرش های مثبت نسبت به خود)
۳. رفتارهای مربوط به تکلیف (رفتارهای توجه کردن، تکمیل تکلیف، پیروی از دستورالعمل ها - کار مستقل) (کله، پیترو چان، لورنا به نقل ماهر، ۱۳۷۲).

قصه و کتاب: قصه هایی که به شکل واقعی نگاشته شده اند، شخصیت های جالب توجه و قابل قبول، در آموزش نحوه ی پاسخ به موقعیت های اجتماعی مختلف به کودکان مؤثرند. قصه و کتاب به طور اخص ابزارهای مؤثری برای آموزش مهارت های اجتماعی به شمار می آیند. زیرا الگوهای آنها دارای بعد و عمق بیشتر است (کارتلج، جی و میلبران، جی. اف، ۱۳۷۵).

تقلید: اغلب اوقات دانش آموزان مبتلا به ناتوانی های معتدل و شدید نیازمند آموزش صریح نحوه ی تقلیداند تا بتوانند از طریق مشاهده یاد بگیرند. روش های زیر بر گرفته از سلسله مراتب آموزشی پیشنهادی توسط براودر، شوئن، ولتنز است. این سلسله مراتب مشتمل بر ۳ مرحله است:

فراگیری^۴، روانی^۵ و تعمیم^۶ بسیاری از کودکان دارای نیازهای ویژه در مرحله ی تعمیم بیشترین مشکل را دارند .

"فراگیری" در این فاز آغازین به دانش آموزان مستقیماً و به طور صریح پاسخ تقلیدی آموزش داده می شود، یعنی هم تاسازی پاسخ با پاسخ مدلی که مشاهده می گردد.

متناوب، آموزش پاسخ تقلیدی در موقعیت‌های گوناگون و استفاده از مدل‌های مختلف می‌باشد (کله، پیتر و چان، لورنا به نقل ماهر، ۱۳۷۲).

ارزیابی و سنجش مهارت‌های اجتماعی

چرا باید ارزیابی در برنامه‌های مهارت‌های اجتماعی به این دلیل است که از طریق آن بتوان اثرات آموزش مهارت‌های اجتماعی بر تغییر رفتار را سنجید و در کار معلمان و روان‌شناسان بالینی نیز مؤثرترین عامل محسوب می‌شود زیرا آنها باید از نتایج کوشش‌هایشان آگاه شوند. در ارزیابی مهارت‌های اجتماعی، مسایل متعددی مانع رسیدن به سنجش معتبر و اطمینان بخش می‌شوند. یک مسئله آن است که بسیاری از رفتارها تابع موقعیت خاص هستند؛ گاه کودک رفتاری را در یک موقعیت به اجرا در می‌آورد ولی در وضعیتی دیگر آن را انجام نمی‌دهند. وجود این موارد اختلاف در مواقع مختلف آن است که موقعیت‌انگیزی رفتار خاص یا تغییر می‌کند یا به تصور کودک متفاوت است. در این مورد این سؤال که آیا معلم شناخت مهارت را ارزیابی می‌کند یا توانایی اجرای رفتار مشکل ایجاد می‌کند.

به گفته باندورا از آنجا که بسیاری از انسان‌ها از اعمال را از طریق مشاهده‌ی طرز رفتار دیگران می‌آموزند، کودک نیز می‌تواند نسبت به رفتارهای اجتماعی مورد پسند شناخت داشته باشد ولی شاید نتواند آن رفتارها را از قوه به فعل درآورد. بنابراین ارزیابی شناخت کودک از رفتار و نیز توانایی اجرای او در موقعیت‌های مساعد ضروری به نظر می‌رسد. یکی از مسایل دیگر در ارزیابی مهارت‌های اجتماعی، مسئله پایایی اطلاعات به دست آمده از افراد مختلف است. در زمینه‌ی رفتار اجتماعی کودک، منابع اطلاعاتی بسیاری از جمله همه‌ی

بهترین نقطه آغازین تدریس یک پاسخ ساده است که در خزانه‌ی یادگیرنده وجود دارد، مثل قرار دادن دست روی سر، لمس بینی با انگشت. معلم باید ابتدا بر توجه کودک از طریق نشانه‌های کلامی به یادگیرنده جهت تماشای مدل، کنترل باید، در صورتی که دانش آموز در تقلید مدل ناکام گردد، معلم باید از نشانه‌های فیزیکی از طریق راهنمایی یدی یادگیرنده برای تقلید استفاده کند. در این فاز فراگیری، لازم است پاسخ تقلیدی مدام تقویت گردد.

"روانی" در این فاز دانش آموز تقلید رفتار یک مدل قابل دیدن را همراه با سرنخ‌های کلامی و فیزیکی که در طول زمان محو می‌شود، یاد می‌گیرد. هدف از مرحله دوم آموزش، توانا سازی یادگیرنده برای تقلید یک مدل ملموس بدون لزوم ارایه سرنخ از سوی معلم است. یعنی از دانش آموز انتظار می‌رود که طیف وسیعی از پاسخ‌های مدل شده و متفاوت را بدون رهنمود گیری تقلید کند. این گونه پاسخ‌های تقلیدی خود به خودی نیاز به تقویت مستمر دارند تا دانش آموز به روانی در پاسخدهی دست یابد.

"تعمیم" هدف چیرگی دانش آموز بر توانایی ایجاد یک پاسخ مدل شده در نبود مدل است. این یک توانایی یادگیری مشاهده‌ای کامل است که نوعاً از سوی همه‌ی دانش آموزان ابراز می‌شود. در این مرحله نهایی آموزش، دانش آموز آموزشی در مورد نحوه‌ی تقلید دریافت نمی‌کند. بلکه آموزش می‌بیند از چه کسی، چه وقت و چرا تقلید می‌کند. تکنیک‌های کلیدی در این مورد عبارت‌اند از: انتقال و جابجایی تقویت‌کننده‌های مصنوعی با تقویت‌کننده‌هایی که در محیط طبیعی وجود دارند و تغییر جدول تقویت از یک جدول پیوسته به یک جدول

کار گرفته شوند، تا نتایج ارزیابی با دقت بیشتری توأم باشد (کارتلیج . جی به نقل از نظری نژاد، ۱۳۷۵).

نتیجه گیری

هدف از پرورش مهارت‌های اجتماعی این است که دانش آموز مهارت‌های لازم برای برقراری ارتباط مناسب با دیگران را کسب کند با مقررات اجتماعی (خانه، مدرسه، اجتماع و محیط کار) آشنا شود، مسئولیت‌های ساده را بپذیرند تا بتواند ضمن مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی (خانه، مدرسه، اجتماعی) نیازهای خود را حتی الامکان برآورده نماید.

به طور کلی اگر شرایط اجتماعی موجبات تعادل فکری و شناخت شخصیت کودکان کم توان ذهنی آموزش پذیر را فراهم آورد برنامه‌های آموزشی به خوبی انجام پذیرد این گروه قادر خواهند بود افرادی مفید با بازدهی اقتصادی برای جامعه بار آیند آموزش و پرورش به هدف خود که خود یاری و ایجاد زندگی ثمربخش و عادی برای آنان است رسیده است.

بزرگسالان، همسالان و نیز خود کودک مطرح می‌شوند. در بحث معیارها می‌توان گفت، اگر معلم فقط این مسئله را روشن کند آیا رفتار کودک به طور کلی در موقعیت‌های مورد نظر انجام می‌شود یا نمی‌شود کفایت می‌کند. اگر رفتار ظاهر نمی‌شود یا ظهور آن در موقعیت‌های معین پیوسته و منظم نیست، چنین به نظر می‌رسد که آموزش آن رفتار ضروری است. اگر رفتار بندرت و با کیفیت نامطلوب ظاهر شود نیز آموزش آن برای کسب مهارت بیشتر کودک ضرورت پیدا می‌کند.

انتخاب روش ارزیابی توسط مربی به چند عامل بستگی دارد: الف) ماهیت رفتار مورد ارزیابی، ب) آیا شخص یک کودک را ارزیابی می‌کند یا یک گروه را، ج) چه منابعی، اعم از مشاهده گر و وسایل در دسترس است، د) دسترسی به افراد مطلع و آگاه از وضع کودک و ه) مرحله رشد و توانایی او در خواندن و تهیه گزارش.

به علت وجود ناهماهنگی میزان روایی و پایایی روش‌های ارزیابی مهارت‌های اجتماعی؛ بهتر است به جای یک روش از چند روش استفاده شود. محیط‌های مختلف و افراد متعددی به

زیر نویس‌ها:

1. Imitation
2. Observation

3. Meditational
4. Acquisition

5. Fluency
6. Generalization

منابع:

- افروز، غلامعلی (۱۳۷۱) مقدمه ای بر: روانشناسی و آموزش و پرورش کودکان استثنایی، انتشارات دانشگاه تهران.
- پور جلال، فریبا و همکاران (۱۳۷۹) مهارت آموزی (ویژه کم توان ذهنی) قسمت دوم انتشارات آموزش و پرورش.
- خنیفر، حسین، پور حسینی، مژده (۱۳۸۵) مهارت‌های زندگی، انتشارات مرکز نشر هاجر، چاپ اول.
- سامونل، ای کرک و گالاگر، جیمز جی (۱۳۷۶) آموزش و پرورش کودکان استثنایی ترجمه مجتبی جوادیان انتشارات آستان قدس رضوی چاپ اول.
- سیف نراقی، مریم، نادری عزت اله (۱۳۸۵) روان‌شناسی کودکان عقب مانده و روش‌های آموزش انتشارات سمت چاپ سوم.
- کارتلیج . جی و میلیران، جی. اف (۱۳۷۵) ترجمه محمد حسین، نظری نژاد، انتشارات آستان قدس رضوی چاپ دوم.
- کله، پیتر و چان، لورنا (۱۳۷۲) روش‌ها و راهبردها در تعلیم و تربیت کودکان استثنایی ترجمه فرهاد ماهر نشر قومس، چاپ اول.
- هالاها، دانیل، بی و کافمن، جیمزا، ام (۱۳۷۱) کودکان استثنایی جلد اول ترجمه فرهاد ماهر انتشارات رشد چاپ اول.
- یانون، جیمز آ. (۱۳۷۶) کودکان استثنایی در کانون توجه، ترجمه سیمین رونقی، انتشارات تکاپو چاپ اول.